

**The Iconographical and Theological Context of the Problem of
Freedom and Determinism in Shakespeare's *Macbeth***

**Szabadság és determinizmus Shakespeare *Macbeth* című
drámájában:
ikonográfiai és teológiai kontextus**

Korzenszky Emőke

Tézisfüzet a doktori disszertációhoz

Témavezető:
Dr. habil. Fabiny Tibor

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Angol Reneszánsz és Barokk Irodalom Doktori Program

Budapest, 2011

Az értekezés témája és célkitűzései

A disszertáció Shakespeare *Macbeth* című drámájában felmerülő kérdések, a szabad akarat és determinizmus, valamint azok teológiai és ikonográfiai kontextusának bemutatására vállalkozik. A bemutatási kísérlet során próbáltam elkerülni Shakespeare színpadának szószékké alakítását, azaz a problematika megjelenítésére helyeztem a hangsúlyt elkerülve Shakespeare dogmatikai meggyőződésének kiolvasását a darabból.

Kutatási módszerek

Az emberi szabadság és a rá befolyással levő természetfeletti hatalom viszonya a reneszánsz embert olyan meghatározó mértékben foglalkoztatta, hogy a kérdéskör átjárta mind a teológiai értekezéseket, filozófiai vitákat, de jelen volt a képzőművészetekben, ahogyan hétköznapi beszélgetésekben, ugyanígy helyt kapott az egzisztenciális kérdésekre választ kereső shakespeare-i színpadon. A shakespeare-i dráma bibliai áthallásait és teológiai kérdésekre történő utalásait egy világkép megjelenítésének lehetőségeként vizsgáltam.

Értekezésem szerint Shakespeare világa egy személyes – a Jahvista narratív teremtményéhez hasonlító – Isten által teremtett világ, mely gondviselésével kormányozza teremtményeit. Ebben a teremtett világban a bűn transzcendens dimenzióban következményekkel és büntetéssel jár. A drámaíró a színpadi világ teremtménye: törvényeinek működése keresztül sejlik a drámai cselekmény szövése.

Habár a shakespeare-i dráma érthető és értelmezhető vallási fogalmak ismerete nélkül is, a színpadi világ törvényeinek megismeréséhez a *Macbeth* esetében a szabadság és determinizmus problematikájának ismertetése szükséges. A midrási *Macbeth*-olvasás – mint lehetséges interpretáció – értékelése során arra hívtam fel a figyelmet, hogy téves lenne egy kiválasztott bibliai könyv alapján értékelni a drámát. Ehelyett inkább utalások, idézetek és költői képek széles skálája alapján kíséreltem meg Shakespeare színpadi világképét visszavezetni a természetfeletti viaskodó emberről szóló teológiai és humanista tanokra. Shakespeare *Macbeth*-jét ezért úgy közelítettem meg, mint az emberi egzisztenciális tapasztalat értelmezését, amelyre a keresztény teológia is hivatott.

A dráma ikonográfiai kontextusának egyik meghatározó eleme a Fortuna-fogalom, melynek jellemzői új megközelítést adnak a vészbanyák, a próféciaák közlöinek értelmezéséhez. A keresztény gondolkodók igyekeztek megtisztítani a személyes Isten mindenhatóságának koncepcióját az idők során mindenható szerencse istennővé átalakuló Fortuna pogány jellemzőitől, de a próbálkozások ellenére inkább az istennő vette magára a keresztény fogalomtárból vett jellemzőket. Képe helyet kapott katedrálisokban, és a reneszánsz ember sorszerűségének és szabadságának kérdésköréhez fűződő magyarázatához sokszor az istennő attribútumait hívta segítségül. Fortuna így az isteni előrelátás megfelelője lett, aki kiszámíthatatlanul forgatja kerekét.

Macbeth gyenge, esendő elméjét a bűn által felvillantott nagyság lehetősége homályosította el. A gonosz drámai jelenléte az eredendő bűnhöz hasonlóan termékeny talajt teremt a gonosz növekedéséhez. A gonosz jelenléte ugyanakkor nem determinál. Tovább vizsgálva az ember ily módon megsebzett akaratának és döntésének szabadságát, képességét arra, hogy másképpen cselekedjen, mint ahogy az ember fölött álló hatalmak azt előre látják, a teológiai kontextus részletesebb ismertetését láttam szükségesnek. Ezért dolgozatomban a szabad akarat, determinizmus, előrelátás, gondviselés és predestináció témakörében kibontakozó véleményekre is kitértem.

Disszertációm során kibontakozik az ember életét meghatározó morális döntéshozatal szabadságának komplexitása. A döntés, hogy vajon Macbeth a jó vagy a rossz útra lépjen, önmagában is nehéz, de a sorsnővérek ezt még jobban megnehezítik. A tragikus hős így magára marad, és nem bízhat semmi másban, mint saját (homályos) akaratának erejében. Macbeth bátorságát felmutatta háborúk idején, de az élet útelágazásának ijesztő kihívásai az erkölcsi harcmezőre viszik. Döntése minden szükségszerűségtől mentes. A *bivium*, azaz a döntéshelyzet Macbeth esetében az erény és bűn, illetve jó és rossz közötti választást jelenti. Ez a képesség arra, hogy az ember szabad döntést hozzon és tetteiért felelősséget is vállaljon. A képesség egyben kötelez is a választásra, szabad döntésből hozott tettekkel. Gonosz hajlamok és vágyak által elhomályosított akarral az ember keresi útját, de útmutatója nincs, csak önmagára hagyatkozhat.

Kutatási eredmények

1. Macbeth és az emberiség egzisztenciális tapasztalata

Macbeth szabad döntésből elkövetett felségárulása Ádám Isten elleni lázadását idézi fel. Az első ember Istenhez hasonló akart lenni; és még annál is több. Megromlott természete, azaz az eredendő bűn a tudatos, szabadon elkövetett tettének következménye. A bűnbeeséssel elveszített isteni partnerséget Macbeth a látszólagos-jó partnerével pótolta, (*partner in greatness*) a gonosz csábító Lady személyében. Macbeth sorsa (nem fátuma) Isten kezében van, amit gondviselése által vezérel. De az ördögi boszorkányok prófécijája Macbeth előtt felmutatta azt a lehetőséget, hogy több lehet önmagánál, és ennek a csábításnak ő engedett. Macbeth tragikus bukása az emberiség büntetése. Ádám-Macbeth az egész emberiség tragikus sorsát hordozza: „*por vagy és a porba térsz vissza*” (Gen 3,19).

2. A Gonosz és Fortuna/Szerencse zavarkeltése

Shakespeare *Macbeth*-je a szabad akarat tragédiájaként és az ember gonosz ellen (vagy mellett) vívott harcaként értelmezhető. A szabad akarat tragédiájában a Fortuna/Szerencse egy olyan emberekre hatást gyakorló tényező, amely kicselezi őket; az emberek hajlamaik miatt eleve összezavarodtak, de emellett cselek áldozatai is. A zavarkeltés (*hurly-burly*) és a „rút és szép” (*fair and foul*) próféciaák termékeny talajt teremtenek a gonosz növekedéséhez, a zavarkeltő pedig maga az ördög. A zavarkeltő-„csúrcsavar” (*equivocator*) gonosz mindent a feje tetejére állít, csakúgy, mint ahogy Fortuna/Szerencse gonosz módon felforgat minden emberi eseményt kerekének forgatásával: „Megalkotta remekművét a rontás!” (*Confusion now hath made its masterpiece II.iii.40*)

3. Lady Macbeth teológiai kontextusa: bűn és büntetés

Shakespeare *deras*-a, azaz értelmezési kísérlete a csábítás természetét illetően Lady Macbeth karakterében fellelhető. A karakter megvilágítja a Biblia tanítását, továbbá új vonatkozásban értelmezi azokat. Shakespeare *Macbeth*-je a *Királyok könyvének* (1Kir 18-21) tükrében olvasva olyan teológiai tanítást rejt, mely megmutatja azt a büntetést, amit az isteni akarat ellen cselekvők érdemelnek: azok, akik manipulálják a náluk magasabb erőket, nem kerülhetik el sorsukat: a tragikus halált.

4. Macbeth Fortuna kerekén

A dráma a Fortuna/Szerencse kerekének gonosz fordulatait mutatja be. Macbeth sorra átéli a kerék különböző állomásait: „uralkodni fogok”, „uralkodom”, „uralkodtam” és „vége az uralmamnak”. A pillanat, amikor Macbeth megérti a próféciaák valódi értelmét, végzetes. A drámai események csúcsán azonban tovább forgatja a szerencse kerekét és a „vége az uralmamnak” elkerülhetetlenül bekövetkezik: bűnbánat helyett utolsó csatára hívja ki a sorsot és szembe néz tragikus bukásával.

5. Hecate és Fortuna

A dráma Hecate gonosz játéka: ő a sors istennője, aki „száz csodát kieszel” (*mistress of your charms / The close contriver of all harms III.v.6-7*). A csalfa, gonosz istennő Fortuna istennőhöz hasonlóan viccet csinál az emberek földi szenvedéseiből. Uralkodik sorsuk felett és kénye-kedve szerint megváltoztatja azokat. Kineveti Macbeth-et is, mert látja jövőjét és tudja, hogy balgán bízik a homályos próféciaákban: Hecate-Fortuna egy megbízhatatlan „rima” (*strumpet*).

6. Macbeth szabad akarata és a *bivium* morális döntése

A *bivium* (útélágazás) Macbeth életében az erény és a bűn, illetve a jó és a rossz közötti választást jeleníti meg. Ez egyben a döntésre való képesség, illetve a szabad döntésekért vállalt felelősség realitása. Az útélágazás ezért egy olyan fordulópont, amikor az embernek élnie kell döntéshozatali képességével. A vándor morális döntése keresztény értelmezésben a szabad akarat és isteni gondviselés gonosszal szembeni értelmezését teszi lehetővé. Az édenkert védő pajzsa elveszett és a megromlott természetű ember a félreérthető, félrevezető és útélágazásokkal teli világba került. Az ember homloka verejtékével kénytelen túlélni a világ viszonyosságait szabad akaratával meghozott döntései által úgy, hogy értelmét elhomályosítják gonosz hajlamok és vágyak. Az elveszettnek tűnő ember számára mégis megadatott a szabad akarat, ami ugyanakkor önmagában nem ad semmi útmutatást a döntéshozatalban.

7. A háromarcú Hecate a múlt-jelen-jövő látója

A jó és a rossz útelágazásán Macbeth találkozik a háromarcú Hecate-tel (*Hecate Triformis*), aki a sors enigmatikus arcait mutatja meg. A múltat és a jövőt látó Jánusz-arcú Fortuna istenségéből (*Fortuna Bifrons*) átváltozó háromarcú istennő az örökkévaló jelent is ismeri. Fortuna-Hecate uralja a három nővért, boszorkányt, illetve Sorsot – a próféciaák pusztá közlőit. Hecate vészbanyái, a sorsnővérek az istennő három arcát mutatják meg, amint a múlt, jelen és jövő homályos próféciait nyilatkoztatják ki. Macbethnek döntést kell hozna úgy, hogy nem világos számára, hogy a *bivium* útjai merre vezetnek: „már csak az van, ami nincs” (*nothing is but what is not I.iii.145*).

8. A tragikus hős sorsa ellen száll harcba

Az emberiség a sors és szerencse elleni *bellum perpetuum* (örökös háború) harcát Macbeth vívja: „Ugorj elő inkább, sors, kard ki kard,/Vívjunk életre-halálra!” (*come fate into the list/And champion me to th'utterance III.i.74-75*) Az ördögi sorsot egy végső megmérettetésre hívja ki, hogy megváltoztassa az előre látott eseményeket – beteljesítve így saját sorsát. Harcot vív sorsa ellen, annak ellenére, hogy tudatában van esélyeinek, de a „hős Macbeth” (*brave Macbeth*) akkor is kiáll a csatába, ha az vesztesre áll. Azt az erényt mutatja fel paradox módon, amit nem volt képes használni arra, hogy a gonosz csábításának ellenálljon. Az örökös háborút el kell dönteni, melynek kimenetele az elkerülhetetlen tragikus bukás.

9. Macbeth tragikus hibája a predestináció csábítása

A lutheri egzisztenciális aggodalom, a predestináció csábítása olyan szorongásból ered, ahol az embernek kétségeivel és félelmeivel kell szembe néznie. Ebből a gyötrő kétségbeesésből a hit a kiút. Macbeth a próféciaákba és gonosz csábításba vetette hitét az isteni gondviselés helyett. Isten és Isten kegyelme nélkül Macbeth csak saját vágyainak szolgája. Macbeth tragikus hibája kétségeiből és félelmeiből ered, mivel hamis biztonságot talált a determinált jövőben.

10. A gondviselésbe vetett hit jutalma

Banquo az isteni gondviselésbe vetett keresztény hittal gonosz ígéretek, a sors kihívásai közepette bizalommal néz az isteni igaz jóságra, hogy megharcoljon a gonosszal. Banquo

bízik az előrelátás igazságában, de ez nem tölti el őt félelemmel, hogy bármilyen módon befolyásolhatnák őt vagy megváltoztathatnák józan ítélőképességét: az erények pajzsával védekezik a szerencse-szerű boszorkányok hatalma ellen. Tudomásul veszi, hogy a boszorkányok a trónt Macbethnek ígérték, de hiszi emellett azt is, hogy természetfeletti előrelátásuk valamilyen módon beteljesül. Mindezek ellenére Banquo nem a fátum-szerű befejezést várja: alkalmazkodik a kihívásokhoz, erényeket és hitet gyakorol.

The Iconographical and Theological Context of the Problem of Freedom and Determinism in Shakespeare's *Macbeth*

The objective of the doctoral dissertation is to present the question of free will and determinism as discussed in Shakespeare's *Macbeth* and to present the theological and iconographical context of the drama. Observing theatre as the emblem of the world, the dissertation did not apply one single emblem or dogmatic teaching to the dramatic work as a whole, that is, emphasis was laid on the presentation of the complexity of the theological and iconographic context of the play.

The Renaissance man's life was intertwined with the question of his relationship with the supernatural: the working of original sin on the freedom of will, divine providence, and foreknowledge. These questions were reflected in theological and philosophical treatises, as well as in graphic arts, emblems, but also, it was put on the stage, which tried to find answers to existential puzzles. Shakespeare's allusions to Biblical phrases and theological issues were analyzed as possible representations of a worldview.

Shakespeare's stage is a world that is the creation of a personal, Jahwist-like creator, who governs his creation with his providence. In this world, there is just punishment for the sins committed in a transcendental dimension. I have presented a possible Midrashic interpretation of this worldview, which is especially reflected in Lady Macbeth's character. As a conclusion, Shakespeare interpreted the essential human existential experience on stage, which is also the task of theology. One organic element of the iconographical context of Shakespeare's *Macbeth* is the concept of the goddess Fortune, whose attributes added new elements to the interpretation of the operation and characters of Hecate and the three Witches.

Theses of the doctoral dissertation

1. Macbeth and the existential experience of humanity

Macbeth's treachery of free choice against the king parallels Adam's treachery against God. Man wanted to be like the Almighty, and even more. The corrupted nature, i.e., original sin is a consequence of a conscious free decision. Macbeth replaced the lost divine partnership with his own "*partner in greatness*": the temptress Lady. The serpent-witches beguiled, deceived and showed up the possibility before Macbeth to be more than he was, the temptation of which he yielded to. Macbeth's tragic fall represents the punishment of humanity. Adam-Macbeth carries the whole humanity's tragic destiny: "*for dust thou art, and unto dust shalt thou return*" (Gen 3:19).

2. Confusion is caused by the evil operation of Fortune

Shakespeare's *Macbeth* can be interpreted as the tragedy of free will and its fight with evil (or on the side of evil) in the universe. In the tragedy of free will, Fortune is an influencing power playing tricks on humans, who are already puzzled by their sinister inclinations. The "*hurly-burly*" and fair and foul prophecies create the fertile soil for evil and confusion is brought by the spirit of the devil. The confuser-equivocator evil turns everything upside down just in a way Fortune viciously stirs up the human course of events by turning her wheel: "*Confusion now hath made his masterpiece*" (II.iii.40).

3. Theological context of Lady Macbeth's character: sin and punishment

Shakespeare's '*darash*', i.e., investigation into the nature of temptation is reflected in the character of Lady Macbeth, which illuminates the Biblical teaching and adds new relevance to it. Shakespeare's *Macbeth* read in the light of the *Book of Kings* (1Kings 18-21) reveals a law or theological teaching that brings similar punishment to those who act against the divine will: those who manipulate powers higher than that of humans' cannot avoid their destiny: their end is a tragic fall.

4. Macbeth sits on the wheel of Fortune

The play represents the vicious turning of the wheel of fortune. Macbeth gradually experiences the stages of the wheel "*I will reign*", "*I reign*", "*I have reigned*" and "*I am*

without reign". Macbeth's realisation of the operation of the prophecies is fatal. At the peak of the dramatic movement, he actually realises that the wheel of fortune must turn and the time of the "*I have reigned*" must arrive. Instead of repentance, he trusts the prophecies and chooses to engage in a final war with his fate, and faces his fall.

5. Supernatural solicitors: Hecate and Fortune

The play is the vicious game of Hecate, the goddess of destiny, the "*mistress of your charms*" (III.v.6) and the "*close contriver of all harms*" (III.v.7). The fickle, vicious goddess, similarly to goddess Fortune, makes fun of humans' suffering on earth. She masters their destiny and she changes them according to her own will. She laughs at Macbeth because she sees his future and she knows he foolishly trusts dim prophecies. Hecate-Fortune is a strumpet: she is the "*supernatural solicitor*".

6. Macbeth's free will and the choice of the *bivium*

The *bivium* (crossroads) Macbeth stands at represents a choice between virtue and vice or good and evil. It affirms the power of choice, a commitment and a sense of responsibility for free decisions. The *bivium*, thus, is a turning point, a moment to choose, a chance to enforce one's ability to choose. The pilgrim's moral choice Christianised opens way for the operation of free will and divine providence as opposed to evil. The shelter of the Garden of Eden, however, is lost and man of a corrupted nature is thrown out in the world full of ambiguity, deception and full of crossroads. By the sweat of his brow he is to survive in this world making his own choices by his reason blurred by evil inclinations and desires. Man is lost but he is still granted the created free will, which in itself does not give any guidance in making choices.

7. The three-faced Hecate in the dimension of past-present-future

Macbeth at the crossroads faces the three-faced Hecate (*Hecate Triformis*), who represents the enigmatic faces of destiny. The Janus -faced Fortune (*Fortuna Bifrons*) divinity looking into the past and the future transforms into the tree-faced goddess, who can also look into the eternal present. The agents of Fortune-Hecate, the three witches represent her three faces as they reveal the past, present and future of Macbeth in dim prophecies. He is to choose and take the first steps not even knowing where the branches of the *bivium* end up: "*nothing is but what is not*" (I.iii.145).

8. The tragic hero is at war with his own destiny

Humanity fights its eternal war (*bellum perpetuum*) with Fortune. Accordingly, Macbeth challenges his fate: "*come fate into the list,/And champion me to th'utterance*" (III.i.74-75). He calls the devilish fate to a final war and thereby accomplishes his fate. He wages war against fate, although he is aware of his odds in this fight, but the "*brave warrior*" stands out even if he is to lose. Paradoxically, he shows up virtue in this war, which he would have needed to withstand devilish temptation. The constant war must be decided and the outcome is an inevitable tragic fall.

9. Macbeth's tragic flaw is the temptation of predestination

The Lutheran existential anxiety, the temptation of predestination results from where one fights doubts and fears. To overcome the tormenting despair, one needs firm security and faith. Macbeth put his *sola fide* in prophecies and evil temptation instead of the just divine governance. Without God and without the grace of God, Macbeth is only a slave of his desires. Macbeth's tragic flaw lies in his false security in a determined future.

10. Faith in divine providence

In all the adversities, torn by evil promises, Banquo exercises faith and trust in just divine benevolence to fight with evil. He trusts the future-telling power of the weird sisters but is not afraid that they might influence him or corrupt his sober judgement: he is also shielded with virtue to fight against the fortune-like witches. He understands that the weird sisters promised Macbeth the crown, in other words, he also believed in their supernatural foreknowledge and knew that somehow they would come true. Still, Banquo does not yield to a fatalistic finish: he adjusts himself to the challenges and exercises virtues and faith.